

Irodalom

Esterházy Péter: A kitömött hattyú

Esterházy esszéi. Ha ennek az izgalmas, szabálytalan, félreérthetetlenül sajátjává tett műfajnak előzményei után nyomozunk, alighanem Mészöly Miklós hasonló jellegű írásaira utalhatunk, s természetesen arra is, hogy az esszé kísérletet jelent, s minden nagy korszakában arra szolgált művelői számára, hogy bizonytalan, értékvesztett időben tájékozódjanak a maradandó iránt. Ebben a vonatkozásban Esterházy Péter kifejezetten tradicionális. Gyakran elmondják vele kapcsolatban, hogy prózája a világ művészete most uralkodó irányzatának, a posztmodernizmusnak nagyszerű megnyilatkozása. Esszéiről ezt nem memém állítani. Mert érezni, hogy birtokában van a bizonyosságnak, fáradságos munkával, kicsit ironikus gesztussal nyomoz utána, igyekszik elsöpörni útjából minden gátat, megtisztítani azt a pár biztos szót és emberi tartalmat, megszabadítva attól a sok közhelytől, hordaléktól, mellyel korunk betemette.

Egyik kulcsfontosságú, közérzetjellemező szava a — maszatolás. Az írónak küldetése, az emberhez szóló értékes vagy kevésbé értékes mondanivalója van. Amikor azonban leül a papírral szemközt, mert úgy érzi, meg kell fogalmaznia érzéseit, a legtrikább esetben sikerül egyértelmű nyíltsággal és világossággal kifejeznie üzenetét. Elhárító mechanizmusok kezdenek munkálni benne. Amikor igent kellene mondania, talánt ír. Amikor nemet, eufémisztikusabb kifejezéseket keres és talál. Mondanivalója szép lassan elvész a szépelgő közhelyek között, s miközben óvatosan megkerüli a nehézségeket, az egynemű beszéd kínját, elveszti hitelét — így Esterházy.

Eredendően gyenge? Vagy a kor tette ilyené? A sorakozó önvallomásokból kialakuló korkép néha tényleg korkép, a kor betegségének, a művészet kiszolgáltatottságának szomorú hely-

zetrajza. Az író otthontalan, korábbi „lakásait” váratlanul átalakították, meghaltak, akikben még apai érzést keltett, s akiktől tanulhatott. A holtak között ismerheti fel csak a „bátyját”. Az élők között idegen. Feladatának tekinti, hogy helyreállítson valamiféle értékrendet, megmentsen valami jót és nemeset abból, ami rábízott a tehetsége törvényei szerint, de döbbenet és fájdalommal kell ráeszmélnie, szavainak nem lehet hiteles, mert a szavak elveszítették hiteles, egyértelmű tartalmukat, a mondatok félelmetes rendbe sorakoznak ugyan, de a mélyükben csak ürességet érzünk. Az író haladni szeretne, de csakhamar rájön, egy helyben kell topognia. Szeretne a mindenkori művészet nyomába lépve a Titok közelébe férközni, dadogva hírt hozni arról, ami tulajdonképpen megnevezhetetlen, eljutni az ősi tiltások határvonaláig, de folyvást gyanakszik, hátha nem a titokra fog ráakadni, hanem a hazugságra. Fájdalmas rossz érzéssel sejti meg: nem szabad összetévesztenie a bátorságot a „bátor-kodás”-sal, s még kevésbé szabad azt hinnie, hogy a bátorság esztétikai kategória.

Első olvasásra talán meglepő az a gondolata: „nagyon óvatosan kell bánni a megbotránkoztatással (fontos persze: kit, kiket). Mert úgy gondolom, nem megbotránkoztatónak kell lenni, hanem *botránynosnak*...” Óhatatlanul az újszövetségi Jézus példáját asszociáljuk e szavakhoz: ő is elítélte a megbotránkoztatást, de ő maga botránynos volt kortársai szemében. Mert aki a teljesség igézetében él, botránynos azok szemében, akik megelégszenek a részizagságok kényelmével, s „pereat”-ot kiáltanak azokra, akik netán egy lépéssel tovább akarnak jutni. Az igazság botránynos — mondja Esterházy, és a tapasztalat azt mutatja: sajnos igaza van.

Az igazság kimondásának kényszere kötelességévé teszi az igazi írónak, hogy sose feledkezzék meg Rilke dühödt rikoltásáról: dagegen! Aki nem tud vagy nem mer ellenkezni, amikor ellenkeznie kell, elsüllyed. Kora talán hálás lesz, hogy nem ébresztette kínzó bűneire, hogy nem tette kötelességévé a viviszekcióit, az utókor azonban „kiköpi”. Igaza van az írónak: „a szavak nem szólnak maguktól, ha nemtelen célokra használják, nem üvöltönek, ha hazugságra használják őket, van eszükben!” Ám a szavak bosszúállóak. Leleplezik azt, aki visszaél velük,

maguk alá temetik a feledés porába. A hazug, a konvencionális, a lényegtelenről szóló könyvek szép lassan bemasíroznak a könyvespolcok hátsó sorába, vagy ott porosodnak a raktárakban. Egykor ünnepelték őket, díszkiadást, bőrkötést kaptak. Mindegy, az utókor nem a felpántlikázott könyvek igazságára kíváncsi.

Egy eséllyel kevesebb — ezt a címet adta Esterházy egy már-már frivol esszéjének. A halál ténye jóvátehető. Eggyel kevesebben vagyunk, akiknek esélye van vagy lett volna. De miért csak a halállal szemben gondolunk erre az esélyre? S miért nem tudunk a végső kérdésekkel szembenézve megszabadulni gondolkodásunk közhelyeitől?

Esterházy Péter megpróbálta. Botrányosan, de nem megbotránkoztatva. Makacsul az igazság nyomába szegődve, abban a biztos tudatban, hogy valahol létezik és talán birtokolható is a vágyott teljesség. Kimondásához mindenesetre kevesebb mondatra, hitelesebb szavakra volna szüksége.

De vannak-e ilyen szavaink? S tudunk-e a szavakkal ilyen mondatokat formálni?... (*Magvető*)

Rónay László

Nádas Péter: Játéktér

Az írói esszé a művészi megismerésen belül is olyat tud a világról, amit más forma nem. Igazsága művészi igazság, formája művészi forma, és mégis úgy tűnhet, mintha valamilyen nem művészi megismerés felé kacshintgatna. Ésszel is íródik, de mégsem „szakszerű” értekezés. Széppróza, de mégsem epika. Távolabb áll a fikciótól és közelebb áll a vallomáshoz, mégsem direkt módon személyes. Témája igazából nem az irodalom, a művészet, de nem is valamilyen más jelenség, szaktárgy, részterület. Témája ugyanaz, mint a többi irodalmi műfajé. Itt is mindig az egész világról van szó, persze úgy, ahogyan ez egyáltalán lehetséges: egy ember személyes dilemmáinak hitelességén keresztül, és közös kultúránk nyelvén megfogalmazva. Mindezt talán jogosult lehet előrebocsátani egy olyan esszékötet kapcsán, amely valóban a hagyományos értelemben vett kísérleteket tartalmaz. Ezek az írások inkább kérdeznek, mint állítanak, inkább bizonytalanok, mint biztosak, inkább meditációk, mint egyértelmű hitvallások,

inkább érzénelvőléről szólnak, mint tudnivalókról. Inkább „szépek”, mint „tudományosak”, ám tudásuk a maga nemében felülmúlhatatlan. Ezek az esszék a mai magyar esszé legjobb teljesítményei közül valók, és ott is olyan különleges hely illel meg őket, hogy a róluk szóló írás a megérintettségétől könnyen tárgyszerűtlenné, a tárgyszerű megközelítéstől viszont méltatlanul szárazzá válhat. Talán ennek ellenére megérné mégis az utóbbi felé közelíteni, ha ezáltal sikerülne megfogalmazni Nádas gondolkodásmódjának néhány lényeges elemét. Ezzel próbálkozom meg az alábbiakban.

1. Egyéni játéktér — egyetemes válság. Ez a könyv címében két korábbival, a színházi tárgyú írásokat tartalmazó *Nézőtér* című kötettel és a drámákat tartalmazó *Szintér* című kötettel érintkezik. Címe kissé talán meglepő módon: *Játéktér*. A játék kifejezés a *Hazatérés* című esszében bukkan fel, és az irodalmilag hiteles keresésével függ össze. Annak a természetes hangfekvésnek a keresésével, amely az „ízletlen önvallomás” és a „puszta fantáziálás” között helyezkedik el, és amelyben a személyesről van szó, de úgy, hogy az ne csak személyes legyen („amennyiben én, annyiban a bennem létező közös”). Nádas saját alkotói-gondolkodói útjáról ír, arról az erőfeszítésről, melynek eredményeképpen az *Emlékiratok Könyvé*-ben „kultúránk határozott tiltásai ellenére” olyasmikről beszélhetett, amikről direkt formában „nem szabadott” — megeremtve azt a formát, melyben „játékként” tudhatta vállalni a „véresen komolyt”. Tágabb értelemben itt minden írás erről szól: a játék teréről, lehetőségéről, értelméről — kultúránk ingataggá válásának idején. Nádas minden egyes általa szóba hozott részkérdésre kiterjedően egységben látja kultúránk ingataggá válásának válságtendenciáját, elemezve azt az állapotot, amikor „egy kultúra egyetemességét már csupán bizonytalanságának és megrendültségének egyetemessége biztosítja”. Stiliztikáról, nyelvészeti problémáról, a kimondhatatlan kimondásának lehetetlenségéről, az öröm és a boldogság összekeverésének veszélyességéről szóló okfejtései mind ahhoz a belső egyensúlyvesztéshez érkezők el, amely korunkat jellemzi, pontosabban, amely bennünk van. Mindez, ami „származási helyét tekintve” zsidó—keresztény és ami görög—római mibennünk, itt mélyen megélt egységben áll előttünk, ám az isteni legitimitáció elvesztésével terhelt egységben.

2. A lét — nemlét — kultúra — transzcendencia. Az isteni legitimitáció elvesztésének érzékelése abban is megnyilvánul, ahogyan a halálról